

HARRAN ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

III

HARRAN ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ VAKFI YAYINLARI NO: 4

Sahibi

Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Adına
Dekan Prof. Dr. Musa K. YILMAZ

Genel Yayın Koordinatörü

Yrd. Doç. Dr. Suat CEBECİ

Yazı İşleri Müdürü

Yrd. Doç. Dr. Yusuf Ziya KESKİN

Yazı Kurulu

Doç. Dr. Adnan DEMİRCAN

Yrd. Doç. Dr. Suat CEBECİ

Yrd. Doç. Dr. Hikmet AKDEMİR

Yrd. Doç. Dr. Yusuf Ziya KESKİN

Öğr. Gör. Dr. Mehmet Nuri GÜLER

Arş. Gör. Hikmet ATİK

Dizgi - Baskı

Urfa'nın Sesi/Özdağ Mat. Tes. Tic. Ltd. Şti.

TLF : 313 29 34 - 313 12 50 FAX : 312 48 90

ŞANLIURFA

gide yayımlanan yazıların sorumlulukları yazarlarına aittir.
AN ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ - ŞANLIURFA 1997

İSLAM'DA KADER AKİDESİ ve İMAN ESASLARI ARASINA GİRMESİNİN HİKMETİ

Arş. Gör. Yener ÖZTÜRK

BİRİNCİ BÖLÜM

İSLAM'DA KADER AKİDESİ

A. KADERİN ANLAMI

1. Lügat Anlamı

Kader lügatte, ölçme, takdir etme, biçime koyma, şekillendirme gibi anlamlara gelir. Arap dilinde *ka- de- ra* takdir etti hisselerine ayırdı ve herke- se payını bölüştürdü manalarına gelirken, bir de aynı kelimenin, güç yetirdi, muktedir olduğu gibi anlamları vardır. Kelime tef'il babına nakledilence *kad- de- ra* olur ki, o zaman manası, "hükmetti, hükmünü geçirdi ve kazada bulundu" şeklinde olur.⁽¹⁾

Kaderle alakalı diğer bir kelime ise kaza'dır. Kaza, kelime olarak emir, hüküm, yaratma manalarına gelir.⁽²⁾

Kaderi "her bir mahlûku kendisine ait vasfıyla tayin ve tespit etme" olarak belirten Nureddin es- Sabunî, (ö/ 580/ 1184) kaza'yı "sağlam ve ma- hirane bir şekilde yapmak ve işlemek" şeklinde tarif eder.⁽³⁾ İmam Eş'ari ise kazaya "yaratma, yazma, farz kılma, hüküm verme ve bir şeyin oluşundan haber verme" anlamlarını vermiştir.⁽⁴⁾

Kader konusundaki düşüncelerine hâlel getirmemek düşüncesinden hareketle mütezilî müntesipler de kadere, beyan; kazaya "haber verme, bil- dirme" anlamlarını vermişlerdir.⁽⁵⁾

2. Istılah Anlamı

(1) İbn Manzûr, Ebu'l- Fadl, Lisân'u'l-Arab Dar- u Sadır, Beyrut, ts. 7/ 745- 6

(2) Age, 15/ 186- 7

(3) es- Sabunî, Nureddin, el- Bidaye fi Usuliddin, ys. s. 77, 78

(4) el- Eş'ari, Ebu'l- Hasen Ali b. İsmail, Kitabu'l- Luma' fi'l- Reddi Ala Ehli'z- Zeyği Ve'l- Bida, Beyrut. 1952. s. 46

(5) Bkz. Abdülcebbar, Şenhu'l- Usul'i'l- Hamse, Tah. ve Tak. Abdülkerim Osman, Mektebet- u Vehbe, ts.s. 770.

Ehl- i Sünnetin iki kolu Maturidiler ve Eş'arîler, kaza ve kader kavramlarını, ifade ettikleri mana bakımından birbirlerinin tersi şeklinde anlamışlardır. Eş'arîlerin kaza dediklerini Maturidîler kader, kaderi de kaza olarak ele almışlardır. Sadece lafzî bir anlaşmazlık vardır. Demek ki, kaza ile kader bir yönüyle aynıdır. Bu bağlamda, Maturidîlerin nokta- i nazarından kader, Allah'ın takdiri, kaza ise, bu takdiri infaz ve yapılacak şeyi eda etmesi ve hükmü yerine getirmesidir.⁽⁶⁾

Seyyid Şerif Cürcanî'ye (ö. 816/ 1413) göre kader, "mümkünlerin birer birer yokluktan varlığa geçişidir" ki, kazaya uygun olarak gerçekleşir. Kaza ezeldeki hükümdür. Kader ise, şartların var oluşundan sonra bunların birer birer meydana gelişidir.⁽⁷⁾

Kelimenin lügat manasından hareketle kadere şöyle bir tarif getirebilir: "Kader, Allah'ın kaza olarak takdir ve hükmettiği şeydir."⁽⁸⁾

Daha anlaşılır bir ifadeyle kader, "Sonsuz ilme sahip, geçmiş, hal ve geleceği bir nokta gibi görüp, bilen ve esasen kendisi için geçmiş, hal ve gelecek diye hiç bir şey mevzubahis olmayan Cenab- ı Hakk'ın; mikro alemden makro aleme, zerrelere sistemlere ve - gelecekteki bütün hayatıyla- norma alem insana kadar en küçükten en büyüğe, bütün kainatı ilmi planda ilmi vucutlarıyla planlayıp programlaması; tayin, tespit, takdir, tasnif, takdir etmesi ve bütün bunları tasarı ve ilmi plandan alıp, irade, kudret ve meşiet planına geçirmesi, harici ve varlık aleminde göstermesi adına, olup bitecek her şeyi daha olmadan evvel *Kitab- ı Mübin*'de tespit ve takdir etmesidir."⁽⁹⁾

3. Kur'an ve Kader

Kur'an'da kader kavramı sadece insanla değil , zerrelere galaksilere kadar topyekun kâinatla ilgilidir. İçinde kader kelimesinin geçtiği ayetler göz önüne alınıncı bu husus açık bir şekilde görülür.

"Şüphesiz biz her şeyi bir ölçüye göre yaratmışızdır."⁽¹⁰⁾

"Allah'ın yanında her şey bir ölçüye göredir."⁽¹¹⁾

Kur'an- ı Kerim, kaderin "Allah'ın kaza olarak takdir ve hükmettiği şeydir" tarifini şu ayetlerle te'yid eder.

"Her ümmet için bir süre vardır; süreleri sona erince, bir saat bile geciktirilmezler ve öne de alınmazlar."⁽¹²⁾

(6) Daha geniş bilgi için bkz. İzmirli Hakkı, *Yeni İlm- i Kelam* , Ankara. 1981. s. 328- 9

(7) el- Cürcanî, Seyyid şerif Ali b. İsmail, et- Ta'rîfat, ts. s. 174

(8) Şahin , Abdulfettah, *Kitab ve Sünnet Perspektifinde Kader*, İzmir, 1995. s. 6

(9) Aynı yer.

(10) Kamer, 54/ 49

(11) Ra'd, 13/ 8

(12) Yunus, 10/ 49

"Gökte ve yerde görülmeyen her şey şüphesiz Kitab- ı Mübinde'dir." (13)

"(Ey Nebi!) Doğrusu sana vahyedilen bu kitap, Levh- i Mahfuz'da bulunan şanlı bir Kur'andır." (14)

İnsanla alakalı kader konusun da ele alan ayet- i kerimeler, bize- meşiet- i ilahî esas olmak üzere- insanın irade ve ihtiyar sahibi dilediğini yapabilir bir varlık olduğunu bildirir.

İnsanın fiil ve hareketlerinde hür olduğunu, şu ayet- i kerimler açıkça beyan eder:

"De ki: O hak (Kur'an) Rabb'inizdendir. Artık dileyen iman etsin, dileyen irkar etsin." (15)

"Her kim iyi amelde bulunursa kendine yapmış olur; her kim de kötülük ederse yine kendine kötülük etmiş olur. Rabb'in kullarına zulmedici değildir." (16)

"Her nefis kazandığı karşılığında rehindir. (kazanca bağlı olarak tutulur.)" (17)

"De ki: Ey insanlar, Rabb'inizden hak olan (Kur'an) gelmiştir ; her kim ona uyarsa kendi için uymuş olur. Her kim de (ondan ayrılır) dalalete düşerse, yine kendisine olur" (18)

Bir kısmını misal olarak aldığımız bu ayet- i kerimeler gösteriyor ki insan fiil ve hareketlerinde hürdür. Bu sebeple de o, fiil ve hareketlerinin mes'ûlüdür.

Meşiet- i İlahînin esas olduğunu bildiren ayet- i kerimeler:

"Allah dilemeyince siz dileyemezsiniz." (19)

"Allah dileyseydi, onu yapamazlardı." (20)

"Allah dilemeyince iman edecek değillerdi." (21)

"Eğer dileyseydik herkese hidayetini verirdik." (22)

Bu ikinci gruptaki ayet-i kerimeler, Cenab- ı Hakk'ın irade ve meşietinin umumi ve esas olduğunu bildirmektedir. (23)

(13) Neml, 27/ 75

(14) Buruğ, 85/ 2- 22

(15) Kehf, 18/ 29

(16) Fussilet, 41/ 46

(17) Müddessir, 74/ 39

(18) Yunus, 10/ 108

(19) İnsan, 76/ 30

(20) En'am, 6/ 37

(21) En'am, 6/ 111

(22) Secde, 32/ 13

(23) es- Sabunî, el- Bidaye, s. 71

Dikkatle bakıldığında aslında mezkur ayet- i kerimeler arasında bir tenakuz mevzu bahis değildir. Mes'ele şudur: Allah dilemedikçe kulun dilemesi bir şey ifade etmez. Diğer bir ifadeyle, kulun dilemesi murad- ı ilahînin izin ve kabulüne mahzar olmadıkça bir şey meydana gelmez; olan her şey O'nun izni ve iradesi dahilinde olur. Bu da Cenab- ı Hakkın insanın dilediklerini, aynen dileyip yaratmağa mecbur olmadığını gösterdiği gibi, diğer taraftan, Ramazan el- Butî'nin de ifade ettiği gibi "kulun kendi hususi iradesiyle seçtiği bir şeyin de, Allah iradesine ters düşmesinin düşünülemediğini" gösterir.⁽²⁴⁾

Mes'elenin her iki yanını birlikte nazara veren Tekvir sure- i celilesindeki ayet- i kerimeler ise şöyledir. "*O Kur'an alemler için(hele) sizlerden istikamet üzere olmak isteyenler için bir öğüt (bir mesaj) dan başkası değildir. (Bununla beraber) alemlerin Rabb'i olan Allah dilemeyince, siz dileyemezsiniz.*"⁽²⁵⁾ Ayetin son kısmında, insanın, iradesini mutlak hakim zannetmemesi için, Allah'ın mutlak iradesi dahilinde cereyan ettiği bildirilmektedir.⁽²⁶⁾

B. KADERE İMANIN VÜCÛBİYETİ

1. Naslar açısından

İslam'da kadere iman etmenin zarureti, iki delilden kaynaklanmaktadır: 1. Bu mevzuda varid olan hadisler, 2. Cenab- ı Hakk'ın ilim, irade ve kudret sıfatlarına imanın gereği.⁽²⁷⁾

Allah'a ve yüce sıfatlarına iman, kaza ve kadere de iman etmeği gerektirdiğinden, iman esaslarını bir arada bildiren ayetlerde⁽²⁸⁾ bu esas ayrıca zikredilmeyerek, bazı ayetlerde her şeyin ilahî takdire tabi olduğuna işaretle iktifa edilmiştir.⁽²⁹⁾

Bir iman esası olarak kadere iman, hadis- i şeriflerde gayet açık ifadelerle beyan buyrulmuştur. Husisiyle Müslim'in Sahihin başında naklettiği hadis, İslam akidesini formüle etmesi bakımından da büyük bir değer taşımaktadır. Ravisi Hz. Ömer (r.a) olan uzun hadisin yalnızca mevzumuzla alakalı kısmına işaretle yetineceğiz.

Hz. Ömer (r.a), mezkûr hadisin baş tarafında, Hz. Peygamberin yanında bulundukları bir sırada yanlarına bir adamın geldiğini ve Hz. Peygamber'e (sav) İslam'ın manasını sorduğunu aldığı cevabı da tasdik ettikten sonra, ikinci bir suale geçtiğini anlatır ve sözlerine şöyle devam eder:

"(Gelen kişi şöyle) dedi: Bana imandan haber ver. Hz. Peygamber (sav)

(24) el- Butî, Ramazan, *İslam Akaidi (Kübra'l- Yakiniyyati'l- Kevniyye)*. Ter: Mehmet Yolcu Hüseyin Altınalan. İst. 1986. s. 162

(25) Tekvir, 812- 8- 9.

(26) Elmalî, Muhammed Hamdi ve Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Esas yy. 1973. 8/ 5625

(27) el- Butî, *Age*. s. 167

(28) Bkz. Bakara 2/ 177, 285; Nisa, 4/ 136

(29) Bkz. 54/ 49 Furkan, 25/ 2 Hadid, 57/ 22; Tevbe, 9/ 5; Meryem, 19/ 2 Gafir, 40/ 20.

O'na şu cevabı verdi: "İman, Allah'a meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, ahiret gününe ve kadere, hayrına ve şerrine inanmaktır." Resulullah (sav), bu yabancı zatın diğer suallerine de cevap verdikten sonra, yanındakilere O'nun Cibril olduğunu açıklamış ve dininizi size öğretmek için geldi, buyurmuştur."⁽³⁰⁾

Kadere imanın farz olduğu, hayır olsun şer olsun, her şeyin kaderle yani Allah'ın takdiriyle olduğu kabul edilmedikçe kişinin mü'min sayılmayacağı da hadis- i şeriflerde haber verilmiştir:

"Kul hayrıyla, şerriyle kadere inanmadıkça, hatta başına gelecek bir şeyin mutlaka geleceğine, gelmeyecek olanın da gelmeyeceğini bilmedikçe, iman etmiş olamaz."⁽³¹⁾

Mevzuuyla alakalı başka bir hadiste de sahabeden Ubade b. Samit'in ölümü anında, yukarda ki hadis-i şerifte ifade buyrulan gerçeği dile getirdikten sonra oğluna, Resulullah'ın şöyle söylediğini haber vermiştir. "Kim bu inanç dışında olarak ölürse, benden değildir."⁽³²⁾

Kur'an ve sünnet çizgisinde hareket eden ehl- i sünnet alimleri de, "her yaratılanın hüsn- kubh, zaman- mekân, sevap- ikab bakımlarından halinin ne olacağı" demek olan kadere imanın, inanç esaslarından birisi olduğunu, şüpheyne mahal bırakmayacak şekilde kabul etmişlerdir."⁽³³⁾

Bir akide olarak, müslümanların üzerinde birleşebileceği bir görüşün ortaya konmasında, Kur'andan sonra en mühim ve salâhiyetli otoritenin, Hz. Peygamber olduğu hususu tartışılmazdır. Bu cümleden olarak; otoritesi tartışılmaz olan Resulullah, (sav) kat'i ve açık ifadelerle kaderi ispat etmiş ve müslümanların ona inanması gerektiğini ortaya koymuştur.

Kadere iman - bazılarını zannettiği gibi - Hz. Peygamberin (sav) vefatından sonra, çeşitli fikirler neticesinde ortaya çıkmış ıstılahî bir mana değildir. "Kur'ana Göre İman Esasları" isimli doktora tezinde Hüseyin Atay Bey, kadere imanın, ne Kur'an- ı Kerimde ne de hadis- i şeriflerde İslam'ın iman esaslarından biri olmadığını savunmuştur."⁽³⁴⁾

Yazar kaderle alakalı ayetleri, çok farklı bir tarzda ele almaktadır. Mesela "Bize yalnız Allah'ın yazdığı isabet eder." (Tevbe, 51) ayetini "Pratik hayatta muvaffakiyetsizliğe uğrandığı zaman mü'minlerin çalışma şevklerinin kırılmaması ve hayattan yılmamaları için bu gibi felaketlerin, Allah'ın yazdı-

(30) Müslim, İman 1 : Ebu Davud, Sünnet 16 ; İbn Mace, Mukaddime 9.

(31) Tirmizi, Kader 10.

(32) Ebu Davud, Sünnet 16 ; Tirmizi, Kader 17.

(33) Bkz. Maturidi, Kitabul- t- Tevhid, s. 305 Eş'ari, el- Luma s. 38; Aliyu'l- Karî, Şerh- u Fikhi'l- Ekber, s. 13; Sabuni, el- Bidaye, s. 77, İzmirli, Yeni İlim- i Kelam, s. 328

(34) Atay, Hüseyin, Kur'ana Göre İman Esasları, Ank. 1961, s. 89- 95

ğı ilahî kanunlara uygun olduğunu söyleyerek, Allah münafıklara karşı mü'minleri avutmuştur" şeklinde yorumlamıştır.⁽³⁵⁾

Dilimizde "avutma" tabiri daha ziyade "sahtekârlıkla oyalama" manasında kullanıldığı için, Allah hakkında böyle bir ifadenin serdedilmesini kaatiyen doğru bulmuyoruz.

Mevzuuyla alakalı hataya düşülen bir diğer husus da kadere imandan bahseden hadislerin ravilerinin mecruh oldukları iddiasıdır. "*Münakaşalar*" isimli eserinde Talat Koçyiğit, kadere imanın vücubiyetini bildiren hadislerin ravilerini cerh suretiyle meseleyi kısa yoldan halletme düşüncesinin ne gibi tehlikelere kapı açacağını şöyle ele alır:

"Her şeyden önce şunu hatırdan çıkarmamak gerekir ki, Hz. Peygamber'den dinî ve gayr-ı dinî meselelerde varid olan ve İslam teşriinde Kur'anın müfessiri olarak ilk mühim kaynağı teşkil eden hadisleri rivayet etmiş olan ve güvenilir oldukları, tanınmış hadis tenkitçileri tarafından tevşik edilmiş hadisçiler, aynı zamanda kaderle ilgili hadislerin de ravileridirler. Eğer biz bu konudaki hadisleri reddetme cihetine yönelirsek, bunu ancak ravilerinin yalan söylemiş veya yalan nakletmiş ihtimaline binaen reddetmemiz gerekir; bu takdirde sadece akaid meselelerinde varid olan hadislerin değil, ibadet ve muamelata da dahil bütün dini konularda varid olan hadislerin sıhhatinden de şüphe etmek gerekir ki, bu dini tehdit eden en büyük tehlikeyi teşkil eder."⁽³⁶⁾

Tez sahibi yazara göre bu konudaki hadislerin hepsi âhad olsa da⁽³⁷⁾ kader hadisleri mana itibariyle mütavadirler.⁽³⁸⁾ "Ahad hadisler zan ifade eder. Zannı deliller ise akaid ilminde delil olarak kullanılamaz, denilemez. Çünkü bu hadislerin delalet ettikleri mana kat'iyet ifade eden ayetlerle te'yid edilmiştir. Kat'î deliller ile manası te'yid edilen zanni deliller de kesinlik ifade eder."⁽³⁹⁾

Hasılı; kadere imanı çeşitli fikirler neticesinde kelimcilerin ortaya koyduğu istilahî bir mana olarak düşünmenin doğrusu, ne ilmilikle ne de insaf-la telif edilecek bir yanı vardır. İslam'ın temel kavramlarını dışarıdan biri olarak inceleyenler dahi bu mevzuda hilaf-ı beyanda bulunmamışlardır. İşte T. İzutsu'nun ifadeleri: "Allah'ın herşeyi önceden takdir meselesi kelimcilerin uydurması olamaz. Çünkü İslam'ın zuhurundan önce bile hemen hemen aynı düşünce, hususi dini bir inanca sahip olanlar arasında vardı. Hatta Hanifler çerçevesinin dışında da bu inancın varlığı görülmektedir."⁽⁴⁰⁾

(35) Aynı yer.

(36) Koçyiğit, Talat, *Hadisçilerle Kelamcılar Arasındaki Münakaşalar*, Tdv. yy. Ankara 1989. s. 155.

(37) Atay, Age. s. 91

(38) Mustafa Sabri, *Mevkifu'l-Akl ve'l-Alim min Rabbi'l-Alemin*, el-Mektebetu'l-İslamiyye, ys. 1950. 3/ 350.

(39) Aydın Ali Arslan, *İslam'da İman ve Esasları*, Hısar yy. 1982. s. 396

(40) İzutsu, Toshihiko, *Kur'anda Allah ve İnsan*, Trc. Süleyman Ateş. A. Ü. İ. F. yy. Ank. 1975. s. 225

2. Sıfat- ı İlahiyye'ye İmanın Gereği Açısından

Pek çok ulema kader meselesini, Cenab- Hakk'ın Zat- ı Uluhiyetini mütalaa içinde ele almışlardır. Fakat gerek tevhid noktasında cehalete düşme tehlikesinden gerekse kaderi iman rükunları arasında kabul etmemeyi işmam edebileceği düşüncesinden hareketle, (ehl-i tahkik kader mevzuunu) iman esasları arasında zikretmiştir.⁽⁴¹⁾

Kaza ve kadere imanın haddi zatında Allah'a (CC.) imana dahil olduğunu belirten "*Muvazzah İlm- i Kelam*" adlı eserin müellifi de, konuyu tenvir mahiyetinde, şöyle ele almıştır:

"Çünkü kader - olacak şeylerin zaman ve mekânını, evsaf ve havassını ezelde takdir ve tahdit etmesinden ibaret olduğundan - ilim ve iradesine racidir. Kaza dahi- Cenab- ı Hakk'ın irade ve takdir buyurmuş olduğu şeyleri zamanı gelince ilim ve iradesinde muvafık olarak, icad buyurmak demek olacağından - tekvin sıfat- ı celilesine racidir.

Binaenaleyh, Cenab- ı Allah'ın kâinatın mükevvin (yaratıcısı) olduğuna ve ilim ve iradesinin bütün cüzüyyat ve külliyata şamil bulunduğuna inanlar, kaza ve kadere de iman etmiş bulunurlar. Şu kadar ki, hususi ehemmiyetine binaen kaza ve kadere imanın farziyeti, hadis- i şeriflerde ayrıca tasrif edilmiştir."⁽⁴²⁾

Sonuç olarak: Kaderi inkâr, Cenab- ı Hakk'ın bütün sıfatlarını inkârla aynı manaya gelir. Zira kader, her ne kadar Allah'ın ilmi ile tayin ve takdiri demek ise de aynı zamanda o, Cenabı Hakk'ın Sem'i, Basar'ı, İrade ve Meşietinde demektir.⁽⁴³⁾

3. Kadere İmanın İhtiyar Prensibi ile Te'lifî

İslam'ın kaza ve kadere iman esasını, ihtiyar prensibine aykırı görmek doğru değildir. Çünkü bir müslümanın kadere iman etmesi demek, esas itibariyle her şeyin yaratıcısı olan mutlak bir kudret sahibine yani Yüce Allah'a iman demektir. İslam küllî irade sahibi, kâinatı yaratan yüce bir varlığa imanı, hem de yüce yaratıcının insanları ihtiyar ve irade sahibi olarak yaratmış olduğunu, sevap ve cezanın da bu irade üzerine bina edildiğini bildirir. Böylece kadere ve ihtiyar esasına iman bir araya gelmiş bulunur.

"Müslümanların kaza ve kadere iman etmelerini, ihtiyar esasına aykırı görenler varsa da bu anlayış katıyen yanlıştır. Müslümanlıkta kadere iman ne demek olduğu layıkıyla anlaşıldıktan sonra, bu gibi düşüncelerin ne denli yanlış olduğu kendi kendine anlaşılır. Bir müslümanın kadere iman etmesi

(41) el- Cisri, Hüseyin b. Muhammed, *Savabu'l- Kelam fi Akaidi'l İslam* (İslam İtikadında Sözü Doğrusu), Trc. Mustafa zihni Efendi, Tebliğ yy. Konya, ts. s. 232

(42) Bilmen, Ömer Nasuhi, *Muvazzah İlm- i Kelam* Bilmen yy. İstanbul, ts. s. 294- 5

(43) Şahin, Abdulfettah. Age. s. 6

demek esas itibariyle, hayır ve şerrin yaratıcısının Allah- u Teala olduğunu kabul etmesi demektir. Her şeyin Allah'a nispet olunması, ilk sahibi ve yaratıcısına bağlamak demek olduğundan gayet doğrudur. Buna göre bir müslüman hem kâinatın azamet ve kudret sahibi bir yaratıcısına ve O'na ait külli bir iradeye inanır; hem de sorumluluğa muhatap ve esas olmak üzere insanda bir ihtiyarın, cüz'i bir iradenin varlığına; sevap ve cezanın da bu ihtiyar ve iradenin üzerine bina edildiğine inanır. Müslümanlık bunun her ikisini de öğretmektedir.

Bu itibarla, kadere iman ihtiyar esası ile birleşmiş oluyor. Bunların birleşmesinde yadırganacak bir durum yoktur. Çünkü müslümanların kâinatta mutlak kanun olan ilahi bir küllî iradeyi kabul etmeleri, sorumluluğun esas unsuru olan ihtiyar ve cüz'i iradeyi ortadan kaldırmaz."⁽⁴⁴⁾

Netice olarak, kader iradeyi te'yid eder. Ne irade kaderi, ne de kader, iradeyi nefyeder."⁽⁴⁵⁾

C. KADERLE AMEL

1.Kadere Rıza

Meydana gelen ve gelecek olan her şeyin Allah (CC.) tarafından ezelde bilindiği ve bu bilginin yazılmış olduğu hususu, Kur'an- ı Kerim'de gayet açık bir ifadeyle beyan edilir:

"(Ey Nebi, onlara) de ki: Hiçbir zaman bize Allah'ın yazdığından başkası isabet etmez. O bizim Mevla'mızdır. Öyleyse mü'min olanlar yalnız Allah'a mütevekkil olsunlar."⁽⁴⁶⁾

Kadere rıza ve tevekkülü teşvik eden bu ayet-i kerimeyi hadis-i şerifler daha da açık hale getirmektedir:

"İnsanoğlunun saadet (sebepler) inden biri de Allah'ın hükmüne rıza göstermesidir. Yine şekavet (sebepler)inden birisi de, Allah'u Teala'ya istihareyi terk etmesidir. Keza, şekavet sebeplerden bir diğeri de Allah'ın hikmetine razı olmamasıdır."⁽⁴⁷⁾

Allah'ın kazasına rıza, bu hadis-i şerifte saadet sebebi olarak değerlendirilmiştir ki, bu da iki sebebe dayanmıştır. Bu konuda, Tîbî'den naklen İbrahim Canan Bey şu bilgilere yer vermiştir:

(44) Aksedi Ahmed Hamdi, *Ahlak Dersleri*, Sad: Ali Arslan Aydın Nur yy. Ankara yy. 1991. s. 77

(45) Daha geniş bilgi için bkz. Nursu Bediüzzaman Said, *Sözler*, Sözler yy. İst. 1989. s. 435, vd.

(46) Tevbe. 9/ 51

(47) Tirmizi Kader. 15.

"Birincisi; kazaya rıza kişiyi ibadet için boş bırakır. Zira kişi, kazaya razı olmazsa gam içinde kalır ve kalbi, cereyan eden hadiselerle devamlı meşgul olur; "bu niye oldu o niye olmadı" der durur. Diğeri; kazaya razı olan kimse, razı olmayana Allah'tan gelecek olan gazaptan kurtulur. Kulun rızasızlığı, Allah'ın takdirinden başka bir şey zikrederek, "şöyle olsaydı bu daha iyi, daha uygun olacaktı" demesidir. Halbuki o işin iyi veya kötü olduğu kendisine tebeyyün etmiş değildir. Yapılacak bir iş için, hayırlı olup olmadığı hususunda Cenab-ı Hak'tan bir işaret talep etme manasına gelen istiharenin terkinin şekavet sebebine gelince; istiharede dahi tevekkül ve tevfiz vardır. Kişi istihareye uymakla işini tamamıyla Allah'a havale etmiş olmaktadır. (Şu halde bunun terki kazaya rızanın terki demek olur.)⁽⁴⁸⁾

Kaza ve kadere rıza hususunda, zikredilmesi gereken bir diğer hadisin mevzuumuzla alakalı kısmı ise şöyledir:

"...Sana faydalı olan şeye karşı gayret göster. Allah'tan yardım dile, acz izhar etme. Başına bir musibet geldiğinde "eğer şöyle yapsaydım bu başıma gelmezdi" deme. "Allah taktir etmiştir, O'nun dilediği olur" de. Zira "eğer-şayet" kelimesi şeytana kapı açar."⁽⁴⁹⁾

Hadis-i şerifte "kulun kendisine faydalı olan şeye gayret sarf etmesi, Allah'tan yardım dilemesi ve acz izhar etmemesi" gibi noktaların üzerinde durulması, gayet dikkat çekicidir.

Bu kudsi beyanda verilen mesaj şudur: Kul kendisine terettüp eden her türlü sebebe sarıldıktan sonra Allah'ın hakkındaki takdirlerine rıza göstermelidir. Zira bu noktadan sonraki "eğer" sözcükleri, "şeytanın kadere çatma düşünce ve vesvesesini" kalbe atmasına yardımcı olur.

Kişinin, ibadet ve mes'uliyetleri hususunda iradesiyle alakalı ihmal ve kusurlarına müteallik günahlarından ötürü, pişmanlık ve rahatsızlığını ifade edici mahiyette bunları söyleyip dile getirmesinde ise bir mahzur söz konusu değildir.

Ama bir kulun, iradesi dışında cereyan eden hususiyle "başına gelen musibetler, dünyaya geldiği zaman dilimi ve belde, tabii olduğu milleti, ömür süreceği müddet, anne- babasını kim olduğu, erkek veya kadın olması" gibi hikmet ve sırlarına vâkıf olamayacağı hususlarda mutlak rıza göstermesi gerekir.

Kaza ve kadere rıza konusunda izaha muhtaç ve üzerinde durulması gereken bir başka nokta da şudur: Kadere rıza umumi olarak ifade edilir; hayr da olduğu gibi, şer cümlesinden olan küfür ve isyanların da Allah'ın

(48) Canan İbrahim, *Hadis Ansiklopedisi*, Akçağ zaman yy. İst. 1996, 13/ 377- 8

(49) Müslim, Kader 35.

kaderine dahil olduğu mücmel bir ifade ile açıklanır.⁽⁵⁰⁾ Küfür ve isyanlar da "Allah tarafından hükmedilmiş ve takdir edilmiş" olarak kabul edilmelidir. Yani kulların küfür ve isyanları da, Allah'ın ezelde ma'lum olup, zamanı geldiğinde onları ilmine muvaffak olarak yarattığı kabul edilmelidir. Bu açıdan onlara rıza göstermek gerekir. Böyle bir rıza asla küfür değildir. Küfür ve isyanın insan açısından olanına gelince: Küfür ve isyan insan için daha önceden yasaklanmıştır. İnsan yasaklanan bir fiili irade ve gücünü kullanarak işlemektedir. Bu itibarla küfür ve isyana kul açısından rıza gösterilmez. Hasılı küfür, kaderin bizzat kendisi değil, fakat kadere bağlıdır.⁽⁵¹⁾

İslam'ın kader akidesinin müslümanları menfi manada etkilediği iddiasına gelince; bu katiyen doğru değildir: Eğer kaza ve kadere iman, müslümanların faaliyetlerine engel olsaydı, İslamiyet'in yüksek devirlerindeki o fevkalade terakkî nasıl meydana gelebilirdi? İslamiyet'in yaşanıp, hayata hayat kılındığı devirlerde, böyle bir akide, müslümanların ilerlemesine ve medeniyet öncüleri olmalarına asla mani olmamıştır. Bilakis kadere iman, "her şeyin Allah tarafından bir tertip ve ölçüye bağlandığına iman" manasına geldiğinden, insan zihninde kâinatta tesadüflere yer olmadığı şuurunu ve bir nizam fikrini yerleştirip insanı devamlı ve programlı bir çalışmaya sevk eden bir esas olmuştur. Vakıa bu iken, "kadere iman" denince; Batı ve Hıristiyanlık dünyası hemen "İslam'a koyu bir cebir düşüncesi, müslümana da ihtiyar ve iradeyi yok sayan, tedbire ve sebeplere riayeti abes gören dolayısıyla kendini belirsizliğe ve tembelliğe terk eden bir insan" hükmünü verir. Halbuki insanların ihtiyar ve irade sahibi hür bir varlık olduğunu çok önceden dile getiren ve mutlak cebir fikrini en kuvvetli delillerle çürütenler İslam'ın müntesipleri müslümanlar olmuşlardır.⁽⁵²⁾

"Tam anlamıyla bu akide, her şeyi Allah'a havale etmek ve her şeyin O'nun elinde olduğuna boyun eğmekten ibarettir. Fakat bu havale ve boyun eğiş insanın mahkûm misali elleri bağlı şekilde oturması anlamına gelmez. O, sadece gücünün yettiği işlerde kulun başarısız kılınmadığına ve işlerinin de Allah'tan olduğuna (O'nun izni ve kudreti sayesinde meydana geldiğine) inanması demektir. Amelî(pratik) yönden bir araştırma yaptığımız zaman, dinlerinde güçlü olanlar ve kalplerinde dinî fikirlerin etkisi daha fazla olan önceki müslümanların diğer milletler arasında tembel ve mağlup olmadıklarını görürüz. Onların kaza ve kadere inanmadıklarını ise hiç bir kimse iddia edemez."⁽⁵³⁾

Hasılı kadere rıza gösterilir, Allah katındaki kaderi kabul edilir.⁽⁵⁴⁾

(50) el-Bakîlkanî, Ebubekîr, *Kitabu'l- Temmîd* Beyrut. 1957, s. 237

(51) er- Râzî, *Kelama Giriş- Muhassal* Trc: Hüseyin Atay, Ank. Üni. İlahiyat Fak. yy. Ank. 1978, s. 196; et- Taftazânî, Sadudîn Mes'ud b. Ömer, *Şerhu'l- Akaid* (Kestelli Haşiyesi ile birlikte), Salih Bîlîci Kitabevi, İst. ts. s. 112

(52) Daha geniş bir bilgi için bkz. Aydın, Ali Arslan, *İslamda İman ve Esasları*, s. 411. vd.

(53) Mustafa Sabri, *Mevkîful- Beşer Tahtı Sultani'l- Kader*, Kahire, 1352. s.219

(54) Aliyyu'l- Kârî, *Age*, s. 41

Çünkü, "Allah'ın rıza ve kaderine rıza göstermek, akidenin temelini teşkil eder. İman esasları kaza ve kader inancıyla çevrenmekte bu inanç, iman dairesine girip çıkmakta bir ölçü olmaktadır. Bu itibarla, kader konusunu çok geniş bir açıdan bakmak ve dar kalıplar içine sıkışarak akideyi tehlikeye sokmamak gerekir."⁽⁵⁵⁾

2. Kaderi Mazeret Sebebi Olarak Öne Sürmek

Cenab- ı Hakk'ın her şeyi önceden bilmesi hasebiyle, iyi amellerde bulunarak cennete gidecekleri bir deftere, kütü ameller işleyerek cehenneme varacakları da ayrı bir deftere yazdığını ve Allah'ın ilminin de "değişmez" olması sebebiyle bu yazıların da hiç değişmeyeceği hususu, Hz. peygamberin (sav) ifadelerinde şöyle yer almaktadır:

"Sizden hiçbir kimse yok ki, şu anda cennet veya cehennemdeki yeri yazılmamış olsun. (Resul-i Ekrem'in bu açıklaması karşısında) cemaat: Öyleyse Ya Resulullah, hakkımızdaki yazılmış olana itimat edip ona dayanmayalım mı? sorusuna, Resulullah: (Çalışın, herkes kendisi için yaratılmış olana müyesser kılınmıştır. Cennetlik olanlar, saadete(götüren) amel(ler) de şekavet ehli de şekavete götüren amel (ler) de müyesser kılınmıştır. Sonra da şu ayetleri okudular: "Kim bağışta bulunur, takva yolunu tutar ve sözün en güzelini (tevhidi) tasdik ederse, Biz de onu kolay olana koşarız. (leyl, 5-7)"⁽⁵⁶⁾

Müslim'in Sahih'inde yer alan bin başka hadiste de, yine bir sahabenin (Suraka b. Malik'in) Hz. Peygambere (sav) sorduğu bir soru ve bu soruya verilen cevap vardır. :

"Ey Allah'ın Resülü, bize dinimizi açıkla, sanki yeni yaratılmışsınız gibiyiz; ameller şimdi ne hususlardadır? kalemlerin kuruduğu, miktarların kesinleştiği şeylerde mi, yoksa istikbale ait şeylerde mi? Resulullah (sav): Hayır, (istikbale ait şeylerde değil) bilakis, kalemlerin kuruduğu, miktarların cereyan ettiği (kesinleştiği) hususlarda buyurdular. Süraka tekrar: Öyleyse niye amel edelim diye sordu. Resulullah(sav), çalışın, herkes yaratıldığı şeye müyesser (muvaaffak) kılınmıştır buyurdu."⁽⁵⁷⁾

İnsanların kaderleri, insanlarca malûm olmadığı⁽⁵⁸⁾ için, Hz. Peygamber(sav) her iki beyanında da, bir yandan yazının değişmeyeceğini hatırlatırken, diğer taraftan amelde bulunmayı ve iradenin hakkını vermeyi emrediyor ve sözlerini, Leyl suresindeki "Allah himayesine gireni korur" meyanındaki ayeti kerimelerle noktallıyor.

Kader, - bazılarının zannettiği gibi- kulun kendisini olayların akışına

(55) Gölcük, Şerafeddin, *İslam Akaidi*, Esra yy. . 172.

(56) Buhari, Tefsir 92; Müslim, Kader 6; Ebu Davud, Sünnet 17; Tirmizi Kader 3.

(57) Müslim, Kader 40

(58) el- Cisri, *Age*. s. 233

salması ve kulluk ve tedbiri lüzumsuz görmeyi gerektirmez. İzmirli İsmail Hakkı'nın da (ö/ 1946) ifade ettiği gibi "Kadere iman vaciptir, fakat onunla ihtiac(onu delil göstererek ameli terk etmek) caiz değildir. Mesela, bir günah işleyip sonra kaderim bu imiş" demek caiz olmadığı gibi, kadere dayanarak sebeplere tevessülü terk etmek de caiz değildir. Çünkü mukadderat meçhulümüzdür."⁽⁵⁹⁾ Bu itibarla (mes'uluyet kula ait olmak üzere) maziye ve musibetlere kader açısından, istikbale ve günahlara irade açısından bakılması gerekir.⁽⁶⁰⁾ İnsanların akıbetlerinin Allah tarafından önceden bilinip öylece yazılması bir icbar değil midir? şeklinde sıkça yönetilen bir suale. N. Sabunî, "İlm- i ilahî ve irade-î ilahi beraber yürür." zaviyesinden bakılması gerektiğini ifade ederek bu babda Ebu Hanife'nin (ö/ h.150) birisine cevaben verdiği şu sözünü nakleder: " "Cenab- ı Hak, ezelde var olacağını bildiği bir şeyi, bildiği üzere yaratmayı murad etmiştir. Diğer türlü bildiğinin hilafına yaratmayı murad buyurması O'nun için bir "cehl" olurdu ki bu da Allah hakkında muhaldır."⁽⁶¹⁾

"Cenab- ı Hak zat- ı uluhiyet'in gereği olarak, kullarının ileride yapacağı muhtelif işleri bilmesi gereklidir. Mülkünde meydana gelecek ve oluşacak şeyleri de bilmesi icap eder. Yoksa bu, O'nun sözünü ettiğimiz sıfatlarında bir noksanlık olacaktır. Sonra bu işlerin Cenab- ı Hakk'ın ilmine uygun olarak meydana gelmesi de zorunludur. Öyle olmadığı takdirde ilmi cehle dönüşecektir ki, Allah için böyle bir şey muhaldır."⁽⁶²⁾

Bu cümleden alarak, insanlar işlerini ne meydana gelmeden ne de meydana geldikten sonra kadere dayandırarak mes'uliyetten kurtulamazlar. Nitekim Hz. Ömer(ra) devrinde meydana gelen şu olay da bu konuyu tenvir edici mahiyettedir. O gün bir hırsız çalmış olduğu şeyle Hz. Ömer'in huzuruna çıkarılmıştı. Kendisine niçin çaldın? diye sorulunca Halife'ye cevabı: "Allah öyle takdir ettiği için" olmuştu. Bunun üzerine Hz. Ömer, "ona otuz kamçı vurun, sonra da elini kesin" diye emretti. Niçin denilince de şu cevabı vermiştir: "Hırsızlık yaptığı için eli kesilir; Allah'a karşı yalan söylediği (sorumluluğu kadere yüklediği) için de dövülür."⁽⁶³⁾

Konuyla alakalı misal olarak verilebilecek bir başka olay da şöyle: *Resulullah (sav), bir gün yatsı namazından sonra geceye yakın bir zamanda Hz. Ali'nin yanına varıp onu uykuya hazırlanırken bulduğunda "geceleyin teheccüd namazı kılmıyor musun? buyurdu. Hz. Ali(ra) ise Ey Allah'ın Rasülü, hayatımız Allah'ın elindedir ; dilerse verir, dilerse teslim eder. (Allah bizi uyandırmak isterse uyandırır) dedi. Resulullah (sav) bu cevaptan hoşlanmadı ve elini dizine*

(59) İzmirli, Yeni İlm- i Kelam, s.331

(60) Bkz. S. Nursi, Sözler, s. 433

(61) es- Sabunî, el- Bidaye, s. 71

(62) el- Buti, Age, s. 162

(63) Sabık, Seyyid, el- Akidatü'l- İslamiyye, Beyrut, ts. s. 93

vurarak şu ayeti okudu: İnsan cedelleşmekte çokça ileri giden oluyor. (Kehf, 54)"⁽⁶⁴⁾

Yukarda ele aldığımız her iki olayda da; gerek Hz. Peygamberin(sav) gerekse Hz. Ömer'in verdiği cevaplardan çıkan mana şudur : İşlenen günah ve hatalar karşısında, kaderi bir delil ve mazeret olarak ileri sürmek, bunların vebalini Allah'a yüklemek olacağından caiz değildir.

Netice olarak, her şeyde Allah'ın kaza ve kaderinin hâkimiyeti vardır. Bununla birlikte, kulların ihtiyari fiilleriyle ilgili kaza ve kaderin cereyan etmesi için, kendi amalleri vasıta kılınmıştır.⁽⁶⁵⁾ bu itibarla kendi arzumuzla yaptığımız işleri, evvelce bilmediğimiz bir kaza ve kadere isnat ederek kendimizi mesuliyetten varestede saymamız, doğru değildir; zira böyle bir fikir, dinin şer'i teklifine de ters düşer.⁽⁶⁶⁾

3. Kaderle Alakalı Münakaşaların Yasaklanmasının Hikmeti

Kader konusunda münakaşa eden sahabilere Resulullah, (sav): *"Siz bunlarla mı emroldunuz, yoksa ben size bunun için mi gönderildim? Sizden öncekiler bu konuda tartışmaya başladıkları zaman helak olmuşlardır."*⁽⁶⁷⁾ buyurarak, kader konusunda münakaşa edilmesini yasaklamıştır.

Kaderle ilgili konuların Sahib- i Şeriat tarafından münakaşa tarzında ele alınmasının yasak kılınmasının sebebine - kanaatimizce- şu açılardan yaklaşılması gerekir:

Birincisi; Her şeyden önce kader mes'elesi, imani bir meseledir; imani meselelerin de münakaşa suretinde konuşulması caiz değildir. Zira iman, hadis- i şeriflerde altı esasıyla beraber bir bütün olarak ele alınmıştır. Bu da iman, hem tecezzi kabul etmez hem de teslimiyetin izhar edilmesi gereken bir husus olduğunu gösterir. Teslimiyet ise münakaşayla bağdaşmaz. Ama münakaşaya çekilmeden, öğrenmek kastıyla bahis mevzu edilmesinde bir mahzur söz konusu değildir. Nitekim, kalam kitaplarında kaderle ilgili bölümler, hatta müstakil eserler telif edilmiştir.

İkincisi; İnsanın kendi iradesiyle ilgili kaderi bir de iradesi dışında cereyan eden kaderi vardır. İradesi dışında meydana gelen kaderin sebepleri ise insanlarca bilinmemektedir. "Akıl yaratıktır, yaratanını ihata edemez" kaidesince insan aklı, kaderin bu ikinci kısmına ait hikmet ve sırlara vakıf olamaz. Mesela, yukarıda da zikrettiğimiz gibi "Bir insanın dünyaya gözlerini açtığı asır ve belde, anne - babasının kim olduğu, cinsiyeti, ırkı, ömür süreceği müddet ve iradesi dışında zuhur eden musibetler ve hastalıklar" gibi

(64) Buhari Teheccüd 5; Tevhid 31; Müslim, Münafıkun 28

(65) Mustafa Sabri, Age, s. 124

(66) Bilmen, Ömer Nasuhi, Kur'an- ı Kerim'den Dersler, Bilmen yy. ts. s. 127

(67) Tirmizi Kader 3

hususlar bu kısma misal olarak verilebilir. Bu ve benzeri durumlarda münakaşaya kalkışmak, kaderin sırrını anlamaya zorlamak, insanı helake götürür. "Kader konusunda konuşmayın, zira kader, Allah'ın sırrıdır, Allah'ın sırrı faş etmeye kalkışmayın"⁽⁶⁸⁾ hadisiyle, Hz. Peygamberin (sav) bizi uğraşmaktan men ettiği kader bu kısımdır.

Üçüncüsü; Kader mes'elesi ilmi ve nazari olmaktan ziyade hâli ve vicdani bir mes'eledir.⁽⁶⁹⁾ bu itibarla da mü'min, kader mes'elesinde öğrenebildiğine şükretmeli, anlayamadığı hususları Cenab-ı Hakk'a havale edip gereksiz münakaşalara girmemelidir.

Hasılı, kader mevzu, insan aklının bütün yönleriyle anlamaktan aciz kaldığı ve kavrayamadığı zor mes'elelerden biridir. Bu yönüyle kıyamete kadar ilahi bir sır olarak kalacaktır. İşte bu bakımdan, Peygamberimiz (sav) kaza ve kadere iman etmekle iktifa etmemizi emretmiş ve bunun münakaşa zeminine çekilmesini men etmiştir.⁽⁷⁰⁾

İKİNCİ BÖLÜM

KADERİN İNANÇ ESASLARI ARASINA GİRMESİNİN HİKMETİ

A. KÂİNATTA HAKİM OLAN KADER AÇISINDAN

İslam dininde, iman esasları arasında kadere imanın önemli bir yeri vardır. Çünkü kadere iman, tevhid akidesiyle doğrudan alakalıdır. Kaderi inkâr edenin tevhid akidesine sahip olması mümkün değildir.

Kadere iman, tesadüf düşüncesini ortadan kaldırır. Kâinatta hiç bir şeyin tesadüflere bağlı olmayıp, bir plan ve programa tabi olduğu Kur'an'da açıkça ifade edilen bir gerçektir:

"Allah'ın yanında her şey bir ölçüye göredir."⁽⁷¹⁾

"Muhakkak ki biz herşeyi bir kaderle yaratmışızdır."⁽⁷²⁾

Materyalizm gibi felsefi akımların düşünceleri, son derece mükemmel bir nizamın hakim olduğu kâinatın, bir tesadüfler zinciri neticesinde bugünkü haline geldiği noktasında temerküz etmektir. Müslümanları bu çeşit yalnış düşüncelerden yalnızca kader inancı kurtaracaktır. Çünkü kader, kâinatta tesadüf olmadığının ve her şeyin ilim, irade ve kudret sahibi biri tarafından tanzim edildiğinin ifadesidir. Bu sebeple kaderin ısbatı, tevhidin ısbatı olmaktadır. Nitekim bir hadis-i şerifte de "Kadere iman tevhidin nizamıdır"⁽⁷³⁾ buyrulmuştur.

(68) el- Hindi, Alaeddin Aliyu'l- Muttakî, Kenzu'l- Ummal fî Süneni'l- Akval ve'l- Ef'al, Müessesetü'r- Risale, Beyrut 1993, 1/ 621

(69) Nursi, B. Said, Sözlür, s. 432.

(70) Aydın, Age. s. 397

(71) Ra'd, 13/ 8

(72) Kamer, 54/ 49

(73) el- Hindi Kenzu'l- Ummal, 1/106.

Kâinata en küçüğünden en büyüğüne kadar, her şeyde bir düzen müşahade etmekteyiz. Bir kudret eli onlarda istediği gibi tasarrufta bulunmakta, bir gayeyi tahakkuk için onlara istediği vazifeyi vermektedir. Tabiatı tarafından konulan kanunlar, ilahi kaderin birer parçasıdır; bu kanunların hepsi kader dairesinde cereyan etmekte ve bunların kaderlerinde Kur'an'ın ifadesiyle bir değişiklik görülmemektedir. "*Allah'ın sünnetinde (varlığın bağrına yerleştirmiş olduğu kanunlarda)* bir değişiklik bulamazsın"⁽⁷⁴⁾

Kader inancı, - determinizmde olduğu gibi- kâinatta meydana gelen bütün hadiseler, "sebeplerin doğurduğu neticeler" nazarıyla bakmaya engel olur. Çünkü kâinattaki neticeler sebeplerle izah edilemez. Netice olarak, kader bizi determinist bir düşünceden alıkoyup, her şeyin arkasında bir hikmet elinin var olduğunu canlı cansız hiçbir şeyin kendi halinde başıboş olarak hareket etmediğini, sonsuz ilim irade ve kudret sahibi olduğunu bildiriyor: "Hazinesi bizim katımızda olmayan hiçbir şey yoktur. Biz ona ancak belli bir takdire göre indiririz."⁽⁷⁵⁾

Bu esasa göre, Cenab- ı Hak, kâinattaki her şeyi ezelde tespit ettiği ilahi plan ve yüce nizamı göre idare etmektedir. O halde alemde vaki olan maddi, manevi her türlü hadise, maksatsız ve gayesiz olarak rast gele meydana gelmemektedir. Her şey, Allah'ın her şeyi kuşatan ezeli ilmi, mutlak irade ve sonsuz kudretiyle ilahi nizam ve plana uygun olarak yaratılmaktadır.⁽⁷⁶⁾

Allah'ın kazası, kaderine daima uygun olarak tecelli eder. Başka bir ifadeyle, kaza ve kaderin birbirine ters düşmesi imkânsızdır. Aksi halde kâinatın nizam ve düzeni bozulur, varlığı devam edemezdi.⁽⁷⁷⁾

B. BEŞER AÇISINDAN

1. İnsanı Kibir ve Gururdan Kurtarması

İman esasları arasında girmesinin pek mühim hikmetleri olan kader, her şeyden önce küfre giden yolu kapatan bir set, bir huduttur. Çünkü kader, insanı küfre götüren kibir ve gururdan kurtarır. Şöyle ki insan nefsi emaresi cihetiyle, kendisine bahşedilmiş üstün vasıf ve güzelliklerle övünüp iftihar etmek, kusurlarına ve cinayetlerine ise bahaneler aramak yahut bunları başkalarına yüklemek ister. İnsanın kendisindeki bu yüksek istidat ve güzellikleri, Cenab- ı Hakk'ın bir ihsanı olarak bilmemesi, gurura ve kibre yol açar. Bu gurur damarı, bazılarında hem- cinsini görmeme noktasına, bazılarında, Peygamberleri görmezlikten gelme boyutuna, bazılarının da ise da-

(74) Fâtır, 35/ 43.

(75) Hicr, 15/ 21.

(76) Aydın, Ali Arslan, *İslam'da İman ve Esasları*, s. 395

(77) Aynı yer.

ha da ileri giderek "her şeyi kendinde görme ve bilme" ye kadar varıp, niha-
yetinde, Allah'a karşı gururlanmaya ve ilahlık iddiasında bulunmaya var-
mıştır.

Başka bir ifadeyle, insanın ruhunda güzellik, meziyet ve semerelere sa-
hip çıkıp, bunlarla övünme, iftihar etme hatta daha da ötesinde gururlanıp
kendinden geçme duygusu vardır. İşte bu noktada; yapılan güzel işler karşı-
sında gurura düşmemek için kader devreye girer. "Mağrur olma yapan sen
değilsin" diyerek, insanı kibre, gurura düşmekten korur. Çünkü iyiliklerin
yapılmasını isteyen, Cenab- ı Hakk'ın rahmeti olduğu gibi; onlara muvaffak
olabilmesi için maddi manevi bütün organ ve kabiliyetleri insana veren ve
gerekli olan kudreti yaratan da yine O'dur. İnsanın o iyilikteki hissesi ise sa-
dece iyi niyet ve arzuyla sahiplenmekdir. İş Allah'a verile verile, mesuliyet
ve teklif ortadan kalkmasın diye de irade devreye girer "sen mes'ulsün" der,
ona mesuliyetini hatırlatır. ⁽⁷⁸⁾

"Sana gelen her iyilik Allah'tandır. Her kötülükte nefsendendir. ⁽⁷⁹⁾ aye-
tiyle kader, "bütün güzellik ve hayırların gerçek sahibinin nefis değil, Allah
(CC.) olduğunu, buna karşılık bütün kötülük ve günahların da nefisten kay-
naklandığını" ifade için ihtarını çeker. ⁽⁸⁰⁾

Sonuç olarak, kader mes'elesi,- teklif ve mes'uliyeti ortadan kaldırmak
için değil - fahr ve gururu ortadan kaldırmak için, imana dahil olmuştur. ⁽⁸¹⁾

2. Musibetler Karşısında Güç Kaynağı Olması

Kaderin iman esasları arasına girmesinin diğer bir sebebi de başına bir
musibet gelen insanın teselli bulmasıdır. "Kadere inanan bir insanda en kü-
çük bir ümitsizlik ve gevşeme olmaz. Çünkü kişinin, Allah tarafından sevk
edildiğine ve desteklediğine inanarak büyük işlere başlamasıyla, yüz üstü ve
kendisiyle baş başa bırakılmış nefisine güvenerek başlaması arasında büyük
bir fark vardır. Sonra kadere inanan insan, başarıyla ulaştığı zaman tevazu-
yu ve alçak gönüllüğü elden bırakmaz; zafer sarhoşluğuyla kendini kaybet-
mez. ⁽⁸²⁾

Kadere imanın, insana, gerek maruz kaldığı musibetler karşısında bir
güç kaynağı olduğu, gerekse onu gururundan kurtardığı hususu, şu ayet- i
kerimede veciz bir şekilde ifade edilmiştir:

"Ne yerde ne de nefislerimizde başımıza gelen hiçbir musibet yoktur
ki, biz onu yaratmazdan önce bir kitapta yazılmış olmasın. Şüphesiz bu Al-

(78) Daha geniş bir bilgi için bkz. Nursi, B. Said, *Sözler*, s. 432- 3

(79) Nisa, 4/ 79

(80) Şahin Abdulfettah, *İnancın Gölgesinde*, 1/ 252

(81) Nursi, *Age*, s. 433

(82) M. Sabri, *Age*, s. 225

lah'a göre kolaydır. Bu kaybettiğinize üzülmeyesiniz ve Allah'ın size verdikleriyle de şırmarmayasınız diyerdir. Allah çok övünen kibirlileri sevmez.⁽⁸³⁾

Kader geçmiş zaman ve musibetler için düşünöldüğünde ümitsizliğin, hüznün ve stresin müessir bir ilacıdır. Her şeyin Allah'tan olduğunu bilen ve buna iman eden insan, O'ndan gelen acı ve tatlı herşeyi rıza ile kabul eder. O'nun rahmet ve hikmetine itimat eder. Sabretmekle, kederden ve musibetin getirdiği üzüntüden kurtulur. Bir musibet karşısında, - Ben Allah'ın kuluyum, sonunda yine ona döneceğim. Allah'ın dilediğinde hayır vardır, inşallah böylesi hakkımda daha hayırlıdır. Allah'ım beni sabredenlerden eyle, beni daha büyük musibetlerden koru" der, huzur bulur.⁽⁸⁴⁾

"Geçmiş ve musibetlere kader açısından bakamayan insanın, her ümit kırıcı ve onu kahredici hadiseler karşısında apışıp kalması sürekli halinden şikâyet etmesi kafasını şuraya buraya vurması hatta neticede günah ve sefalet bataklığına düşmesi bir bakıma kaçınılmaz olur."⁽⁸⁵⁾

Kadere inanmayan birisi en küçük bir musibet karşısında ezilir ve dünyayı "ah, of " diyerek kendine zindan eder kaderi tenkit ettiğı için de manen ziyan ettiğı gibi, maddeten de ziyan eder. Tenkitle eline hiçbir şey geçmemesi bir tarafa, musibetlerin verdiğı üzüntüyle ya bir hastalığa yakalanır ve ya aklını kaybeder.

Kadere inanan mü'mine gelince, Kur'anda da değinildiğı gibi, o ne dünya işlerinden kazandığıyla sevinip gurura kapılır, ne de kaybettiğı şeye mahzun olur.⁽⁸⁶⁾ Zira o bilir ki, dünya durmuyor, kendisiyle beraber bir başka aleme gitmektedir.

3. İnsanı Hayatın Ağır Yüklerinden Kurtarması

Kaderin iman esasları arasına girmesinin bir diğér hikmeti de, insanı hayatın ağır yükünden, dehşetinden kurtarıp ruhuna bir rahatlık ve hafiflik vermesidir. İnsan bütün kâinatla alakalı bir varlıktır; nihayetsiz maksatları ve arzuları vardır. İnsanın kudreti ve iradesi ise ihtiyaçlarının milyonda birisine dahi kâfi gelmez. Ayrıca insan çevresinde gördüğü hikmetini anlayamadığı bazı hadiselerin tesirinden kendisini kurtaramaz, huzursuz olur. Mesela, acıklı bir sahne görse bir süre kendisini onun tesirinden alamaz ve hayatı acılaşır. Bir diğér husus, yerdeki mikroptan gökteki kuyruklu yıldıza ka-

(83) Hadid, 57/ 22- 3

(84) Nitekim Kur'an'da bu manaları ayrıyla te'yid eden ayetler mevcuttur: "Onların başına bir müsibet geldiğı zaman: "Biz Allah içiniz, (her halde O'na yönelmiş O'nun kullarıyız.) ve mutlaka O'na dönüp varacağız." (Bakara, 2/ 156) ; "Olur ki, sizin hoşunuza gitmeyen birşeyde Allah bir çok hayırlar takdir etmiş olur." (Nisa, 4/ 19)

(85) Şahin, Abdulfetah, Age, 1/ 201.

(86) Hadid, 57/ 22

dar, her olay, her ses insana düşman görünür.⁽⁸⁷⁾

İnsanın bütün bunlara dayanabileceği bir gücü yoktur. Böyle olunca gerek ihtiyaçlarını karşılayamamaktan gerek düşman görünen şeylere ve hayatın tehlikelerine karşı elinden bir şey gelmediğinden, gerekse çevresinden gördüğü elemli hadiselerden dolayı insan, büyük sıkıntı ve dehşetle karşı karşıyadır.

Bu noktada insanın imdadına yetişebilen tek bir yardımcı kadere imandır. Kadere hakiki manada iman eden bir kişi, nihaysiz ihtiyaçlarını ve düşmanlara karşı duyduğu dehşetin yükünü kaderin gemisine bırakır, kalbi ve ruhu tam bir rahata kavuşur. Şöyle ki, kâinata meydana gelen bütün işlerin bir ilahi kanun nizamıyla cereyan ettiğine ve her şeyin bir ilahi programla gayet kolay bir surette yürüdüğüne inanan kimse, yaşadığı alemin zahmet ve külfetlerini o mülkün sultanına bırakıp tam bir safa ile cennet gibi yerlerin bütün lezzetlerinden istifade edip, sultanın merhametine ve kanunlarının güzelliğine istinaden her şey hoş görür, tam bir lezzet ve saadette hayatını geçirir. Bu açıdan da kadere iman o kadar lezzetli ve saadetlidir ki, tarif edilemez.⁽⁸⁸⁾

Bu manada kadere iman eden birisi, kederden, üzüntüden emin olur. Hayatını rahat ve huzur içinde geçirir. Nitekim Peygamber Efendimiz, (sav) bir hadis- i şerifinde bu gerçeğe dikkat çekilmiştir: "kadere iman kaygı ve üzüntüyü giderir."⁽⁸⁹⁾

Kadere imanın, ağır hastalıklara yakalanmış insanların hayatlarındaki müspet etkisi açısından doldurulamayacak bir yeri vardır. "Onulmaz bir derde düşmüş elinde hiçbir çaresi olmayan bir mü'min: "Yüce Allah'ım senin iradene mutlak itaat ediyorum. Senin hikmetlerin sonsuzdur. Sen diler sen beni iyileştirirsin de. Dileyip dilemeden de sana ait bir hikmettir. Biz elimizden geleni yaptık, bizden sonrakiler de yapacaklar... Ölüm ise senin kanunundur, ölsek ne gam! zira sana dönüyoruz," der, kendini emniyette hisseder.⁽⁹⁰⁾

Netice olarak, "kaderin her şeyi güzeldir." hakikatını kavrayan ve kadere teslim olan bir insan, her şeyde ilahi kaderin hikmet ve adaletini görüp tevekkülün hakikatına erişir; dünyevi hadise ve musibetlerin dağlarvari çalkantılarından kurtuluş bulur. Allah'tan gelen her hadisenin ya bizzat ya da bilvesile (dolayısıyla) güzel olduğuna inanır, ömrünü ve inşirah ile geçirir, kederi atar, safayı bulur.

(87) Bu son hususu ifade için Kur'an-ı Kerim'de: "Onlar her sesi kendi aleyhlerinde sanırlar." (Cuma, 62/ 4) buyrulurak, Allah'a ve her şeyin zimam ve nizamının O'nun elinde olduğuna inanmayanlar, zahirde ne kadar güçlü ve cesim gödünürlerle görünsünler, korkuların onların yakalarını bırakmayacağına işaret edilir.

(88) Bkz. Nursi, Sözler, s. 440.

(89) el- Münavi, Hafız Muhammed Abdurauf, Feyzu'l- Kadir Şerhu'l- Cami's- Sağır. Nşr: Daru'l- Fikr. ts. 3/ 87

(90) Sezen, Yünni, Tarihi Maddeciliğin Tahli ve Tenkidi. Veli yy. İst. 1984. s. 323

4. Kulun Cesaret ve İradesini Güçlendirmesi

Kadere iman, insanı sağlam iradeli yapar. Çünkü kadere inanan bir kul, Hadis- i şerifin de ifadesiyle "başına gelecek bir şeyin mutlaka geleceğine, gelmeyecek olanın da asla gelmeyeceğine"⁽⁹¹⁾ inandığı için cesaretlidir.

Bu akide, insanı canlı ve hareketli kalmaya sevk edeceğinden,⁽⁹²⁾ böyle bir imanın sahibi bir mü'min, zorluklar karşısında yılmaz, tembellik ve gevşeklik göstermez. Geçmişte büyük muvaffakiyetlere imza atmış insanların, bu akidenin temsilcileri olması, bunun en açık delilidir.

İslam'da ki kaderin karakterini "maddi olayların ve maddi sebeplerin üstüne çıkış, ufuklara tırmanış olarak ele alan H. Ziya Ülken, konuyla alakalı şu tespitte bulunur.

"İslamî kaderde, irade ve maksat vardır. Aydınlığın takdiri bize ümit ve huzur verir, boşluğa ve karamsarlığa düşmeyiz. Kadere iman, her şeyimizin tükendiği, elimizden gelenler bittiği zaman dahi yalnız kalmadığımız, maddenin duymaz ve anlamazlığına terk edilmediğimiz en yüce dayanağın bizimle olduğu" inancı ve yeni bir güç almanın ve iradenin güçlendirilmesinin ifadesidir. Allah'a bağlanmak iradeyi sıfıra indirmek değildir. Aksine beklenmedik haller, hatta imkânsızlıklar önünde dahi iradeyi harekete geçirmek veya asla ümitsizliğe kapılmamak içindir."⁽⁹³⁾

Kaza ve kadere iman eden, Allah'a dayanmış olacağından dolayı, hayatta her işe girer ve ömrü boyunca cesaret ve gücünü kaybetmeden başarıdan başarıya yürür. Başarısızlığa uğradığı zamanlar olsa da, "bunda bir hikmet olacak" diyerek, aynı şeyi değişik yollardan başarmaya çalışacak, bunu da yapamazsa "takdir bu kadarmış" deyip, azmini ve iradesini kaybetmeden yine yoluna devam edecektir.⁽⁹⁴⁾

5. İnsanı Düzene ve Çalışmaya Sevketmesi

Kadere iman "Her şeyin Allah tarafından bir tertip ve ölçüye bağlandığına iman" manasına geldiğinden, tesadüf düşüncesini ortadan kaldırır. Kâinatın her şeyin kader programı istikametinde meydana geldiği, tesadüfe yer olmadığı fikrini verir, zihinlerde bir nizam ve ölçü fikrini yerleştirir, insana planlı programlı çalışma alışkanlığını kazandırır.⁽⁹⁵⁾

Tesadüflerin hükümranlığında, maddi olay ve münasebetlerin kıskaç

(91) Tirmizi, Kader 10

(92) Mustafa Sabri, *Age*, s.221

(93) Ülken, Hilmi Ziya, *İslam Düşüncesine Giriş*, s. 99

(94) Çağlayan, Mehmed, *Ehil Sünnet ve Akaidi Çağlayan* yy. İst. ts. s. 217.

(95) Kur'an-ı Kerim, ilahi kaderin bir eseri olarak, hiç bir şeyin ölçüsüz, hesapsız, başıboş ve nizamsız olmadığı'na dair vermiş olduğu mesajlarla hem zihinlerde bir ölçü ve nizam fikrini uyandırır hem de istikamette çalışmaya sevkeder. Nitekim bir ayet-i kerimde: "(Gökteki) Güneş ve ay dakik bir hesap iledir. (Arzdaki) çemen ve ağaçlar, daimi bir secde içindedirler. Semayı da Allah yükseltmiş ölçü, (denge) koymuştur ki, kendi ölçünüzü bozmayasınız." (Rahman, 5- 8) buyrulmak suretiyle bu konuya temas edilir.

ve cenderesindeki bir insan peşinen tükenmiş olacağından yapacağı çok şey kalmamış demektir.

"Kadere iman ve her şeyi Allah'ın takdirine havale eden kişi ise, dünya ve ahiretinin mutluluğu için "çalışmasının takdir edilmiş olduğuna" inandığı için, işine önem verir, çalışmasına bir çalışma daha katar."⁽⁹⁶⁾

Bu noktayla alakalı, üzerinde durulması icap eden mühim bir husus da şudur: Kader (ilahi program) beşer için Allah'ın bir lütfudur. Şöyle ki, varlık kendisine yerleştirilmiş olan kanun ve nizamlarla, bir şifreler mecmuası haline getirilmiştir. Bu hal ise insanı, devamlı olarak o şifreleri keşf ve deşifreye tevcih etmiş olmanın yanında, aynı zamanda onun planlı ve programlı çalışmasına bir sâik olmuştur.

6. Hırs ve Hasedi Önlemesi

Kadere iman etmiş bir mü'min, rızkının tayin edildiğini ne yaparsa yapsın başkasının kısmetini elde edemeyeceğini bilir. Bu inanç ve düşünceyle çalışır ve gayret gösterir, kazandığına kanaat eder, başkasının hakkına tecavüz etmez, hırs göstermez ve haset etmez.

Rızkın kaza ve kader mes'elesine bağlı bir husus olduğunu şu ayetler açıkça beyan eder:

"Yeryüzünde hiçbir canlı yoktur ki, rızkı Allah'a ait olmuş olsun."⁽⁹⁷⁾

"Göklerin ve yerin anahtarı O'nundur, Rızkı dilediğine yayar ve kısar. Çünkü O, herşeyi kemaliyle bilendir."⁽⁹⁸⁾

"Size rızk veren, sizi öldüren ve sizi tekrar diriltten Allah'tır."⁽⁹⁹⁾

Herkes Allah'ın takdir ettiği rızkı yer, hiç kimse başkasının rızkını yiyeemez. Varlıklı birinin muhtaç birine verdiği sadaka, onun olmadığı için fakire geçmiştir. Bu itibarla kadere inanan bir kul "Bir de Allah'ın bir kısmınıza diğerinden fazla verdiği şeyleri temenni etmeyiniz."⁽¹⁰⁰⁾ ayetinin de işaretiyle başkasının hakkına ve malına hırs ve hasetle göz dikmez. Zira o böyle bir göz dikmenin "Allah'ın kaza ve kaderine küsme, kulları arasında taksim ettiği nimetini hor görme, hikmetiyle mülkünde ikame ettiği adaletini nahoş telakki etme, dolayısıyla tevhidin özüne karşı işlenilmiş bir cinayet manasına geldiğini bilir ve ondan uzak durur."⁽¹⁰¹⁾

7. İnsanlar Arasında Afv ve Müsamahayı Yerleştirmesi

(96) M. Sabri , Age, s. 299

(97) Hud, 11/ 6.

(98) Şura, 42/ 12

(99) Rum, 30 / 40.

(100) Nisa, 4/ 32

(101) Gazali, Ebu Hamid, *İhya- u Ulumiddin*, el- Mektebetu'l- Asriyye, Beyrut, 1992. 3/ 254; Ayrıca bkz. el- Muhasibi, Ebu Abdillahi'l- Haris b. Esed, *er- Riaye li hukukillâh*, Daru Kütübü'l- İlimiyye, Beyrut. ts. s. 490; el- Eraqiki, *Hulasatu'l- Beyan*, el- Mektebetu'l- İslâmiyye. Diyarbekr. ts. s. 105.

"Her şeyin Allah'ın kaderi, kazası, hükmü ve iradesiyle meydana geldiğine"⁽¹⁰²⁾ inanan bir kimse, kendisine karşı suç işleyen birini mes'ul tutsa bile ona karşı müsamahalı olur.

Başına gelen bir musibeti bir de kader açısından değerlendiren bir mü'min, muhatabını afveder. Böyle bir düşünce aynı zamanda kin, nefret ve intikam gibi kötü duyguları ortadan kaldırarak onun yerine sevgiyi yerleştirir.

Kadere imanın insanlar arasında müsamaha ve avfı nasıl yerleştirdiği ile ilgili olarak Bediüzzaman Hz. kısmen sadeleştirerek ictibas ettiğimiz "Mektubat" isimli eserinde şöyle der.

"Acaba bir gün düşmanlığa değmeyen bir şeye bir sene kin ve adavetle karşılık vermeyi hangi insaf kabul eder; bozulmamış hangi vicdana sığar. Halbuki mü'min kardeşinden sana gelen bir fenalığı bütün bütün ona verip, onu mahkûm edemezsin. Çünkü, evvela kaderin onda bir hissesi var. Onu çıkarıp o kader ve kaza hissesine karşı rıza ile mukabele etmek gerekir."⁽¹⁰³⁾

SONUÇ

İman şartlarından biri de kadere imandır. Bir mü'min Allah'a, meleklerine, Peygamberlerine, kitaplarına ve öldükten sonra dirilmeğe inandığı gibi, kadere inanmakla mükelleftir.

Bu iman, kulun, hayır ve şerri ile kadere iman etmesi ve başına gelecek bir şeyin mutlaka geleceğine; gelmeyecek olanın da kat'ı surette gelmeyeceğine inanması demektir. Bu husus Hz. Peygamber'in (sav) ifadelerinde gayet açık bir dille beyan edilmiştir.

Kadere iman, insandaki sorumluluğu ortadan kaldırmaz. Zira her işinde hikmet ve adalet olan Cenab-ı Hakk, insanın kusurlarına bahaneler aramaması ve sevap ve günaha kaynak olabilmesi için insana bir irade vermiştir. Bu iradeye cüz- i irade veya cüz'î ihtiyari denir. İşte seçmek, istemek niyet ve azmetmek manalarına gelen cüz'î ihtiyari, kusurunu kadere yüklemek isteyen insanın karşısına çıkar ve "mes'ulsün" der.

Kusurlarına, kabahatlerine sahip çıkmayan insan, iyilikleriyle başarıyla iftihar etmek, övünmek ister, bunu herkese duyurmayı arzu eder. Oysa insanın iyiliklerine sahip çıkmaya, onunla gurura kapılmaya hakkı yoktur. Çünkü, sermaye kendisinin değil Allah'ındır. Gurura kayma noktasında kulun karşısına kader çıkar; onu gurur ve dalaletle düşmekten korur, "haddini bil yapan sen değilsin" der.

İnsan, işlediği günahları, mahiyetini dahi bilmediği kadere yükleyemez

(102) et- Taftazani, Şerhu'l- Akaid, s. 112

(103) Nursi, B. Said. Mektubat, s. 246

onunla ihticac edemez; kaderi bir mazeret sebebi olarak öne süremez. Kadere mazi ve musibetler açısından bakılır. Günahlara ve geleceğe ise irade açısından bakılır.

Kadere imanın, iman esasları arasına girmesinin pek çok hikmeti vardır. Her şeyden önce kader, insanı gurura ve kibre kaymaktan korur. Diğer yandan bir güç ve teselli kaynağı olması cihetiyle, onun maruz kaldığı bir musibet karşısında, yıkılmasını önler.

İnsan hayatını ağır yüklerinden kurtarması , hırs ve hasedi önlemesi, planlı ve programlı bir çalışma alışkanlığı kazandırması , insanlar arasında afv ve müsamahayı yerleştirmesi, iradeye güç ve kula cesaret vermesi gibi birçok hususu da, kaderin iman esasları içine girmesinin diğer hikmetleri arasında saymak gerekir.